

**МАХСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГӢ -
ПЕДАГОГИИ ИНКИШОФИ НУТҚИ
ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ ДАР
РАВАНДИ ТАЪЛИМ**

Шарифиён Муқаддас Холиқзода, н.и.н.,
доцент кафедраи назария ва методикаи
тарбияи томактабии МДТ «ДДХ ба номи
акад.Б.Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В
ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ**

Шарифиён Муқаддас Холиқзода, к.п.н., доцент
кафедры теории и методики дошкольного
воспитания ГОУ «ХГУ имени
акад.Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**PEDAGOGICAL AND
PSYCHOLOGICAL FEATURES OF
SPEECH DEVELOPMENT OF PRIMARY
SCHOOL STUDENTS IN THE LEARNING
PROCESS**

Sharifiyon Muqaddas Kholiqzoda, Candidate of
Pedagogical Sciences, Associate Professor of the
Department of Theory and Methods of Preschool
Education, SEI "KhSU named after acad.
B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand),
E-mail: egamberdieva.1982@inbox.ru

Калидвожаҳо: хонандагони синфҳои ибтидоӣ, фаъолияти нутқӣ, ташаккули тафаккур, муҳити ҷотакарда, тасвири нутқ, ҳавасмандсозии кӯдакон, самтҳои психологӣ нутқ, ваҷҳ, ташаккули хотир.

Мақолаи мазкур роҷеъ ба махсусиятҳои педагогиву психологӣи ташаккули нутқи хонандагон дар раванди таълими синфҳои ибтидоӣ баҳс мекунад. Он бо таъя ба сарчашмаҳои илмӣ ва мушоҳидаҳои дарсҳои омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ рӯи кор омадааст. Муаллиф қўиши намудааст, ки самтҳои инкишофи нутқи хонандагони хурдсолро тавассути руидаи равандҳои маърифатӣ ва муҳити созгори нутқӣ, ки ба фаъолияти фикриву зеҳнии онҳо мусоидат менамоянд, манзур намояд. Ў таъкид менамояд, ки ҷиҳати дуруст бароҳмонии фаъолияти фикрии кӯдак, он бояд бо усулҳои самарабахши тақмили ташики фаъолияти фикрӣ мусаллаҳ бошад, ки ин ҳолатро муаллими эҷодкор бо пеш овардани вазъиятҳои муаммовӣ, васеъ истифода бурдани маводҳои таълим, воситаҳои айёни ва ғ. дар муҳити нутқӣ фароҳам меоварад. Муаллиф иддао дорад, ки дар самаранокӣ фаъолияти кӯдак бедор намудани шавқу ҳавас, майлу хоҳиш дар иҷрои супориш мебошад, ки барои ҳар як муаллими синфҳои ибтидоӣ вазифаи аввалиндараҷа дар фаъолияти педагогӣ мебошад. Фикри худро дар мақола муаллиф бо чунин ақида ҷамъбаст намудааст: нутқ бо тафаккур алоқаманд буда, дар асоси он инкишоф меёбад ва дар навбати худ барои ташаккули тафаккур имконият фароҳам оварда, онро такомил ва сайқал медиҳад.

Ключевые слова: младшие школьники, речевая деятельность, формирование мышления, окружающая среда, развитие речи, мотивация обучения, психологические аспекты речи, формирование памяти.

В статье рассматриваются педагогические и психологические особенности развития речи учащихся в процессе начального школьного образования. Автор на основе исследования научных источников и анализа работы учителей школы предложил ряд способов по развитию речи у младших школьников. В исследовании автор выявил, что необходимо развивать познавательные интересы младших школьников, так как это способствует развитию речи младших школьников. Речь непосредственно связана с мышлением, так как с развитием речи младших школьников развивается и мышление. В статье рассматривается проблема интеллектуального развития ребенка. Для правильного развития интеллектуальной деятельности ребенка необходимо использовать активные методы обучения, которые говорят о творческом подходе учителя, когда он использует в процессе обучения проблемные ситуации, а также другие формы обучения.

Keywords: primary school students, speech activity, formation of thinking, environment, speech development, motivation for learning, psychological aspects of speech, formation of memory.

The article discusses the pedagogical and psychological features of speech development of students in the process of primary school education. The author, based on the study of scientific sources and analysis of the work of school teachers, proposed a number of ways to develop speech in primary school students. In the study, the author found that it is necessary to develop the cognitive interests of primary school students, as this contributes to the development of speech in primary school students. Speech is directly related to thinking, since with the development of speech in primary school students, thinking also develops. The article considers the problem of intellectual development of the child. For the correct development of the child's intellectual activity, it is necessary to use active teaching methods, which are used by the teacher's creative approach. In the lesson, one of the effective methods is the use. The teacher uses problem situations in the learning process, as well as other forms of training.

Ислохоти мактаби маълумоти касбӣ ва умумӣ дар назди муаллимони синфҳои ибтидоӣ вазифа мегузорад, ки ташаккули шахсияти кӯдаконро зимни муносибат ба онҳо ва таҳкику идроккунии ғавҷияти таълимӣ ба амал татбиқ намоянд.

Масъалаи муҳими таълими ибтидоӣ, ки имрӯз дар назди муаллимони гузашта мешавад: инкишофи қобилияти фикронии кӯдак, ташаккул додани маҳорат ва муҳокимаронӣ маҳсуб меёбад, ки он ба тақмили ҳамаҷаҳаи ғавҷияти ақлии кӯдакон кумак мерасонад.

Қоиз ба қайд аст, ки ғавҷияти ақлӣ ин ғавҷияти фикрӣ ё худ зеҳнӣ аст, ки он дар мушоҳидаву таассурот, тасаввуроту амалиётҳои мантиқӣ ифода меёбад. Ғавҷияти дарккунӣ чунин ғавҷияти инсонист, ки он ба дарккунии аломату хусусиятҳои муҳими ашёҳо, ба кушодану муайян намудан тарафҳои ноаёнӣ онҳо, муайянкунии муносибати ашёҳо ба муҳит, ба алоқамандии тарафҳои ҳамагон ашё нигаронида мешавад. Азбаски хусусиятҳои ашёву ҳодисаҳо ҳамаҷа аён равшан нест ва худ аз худ дастраси шахс намешавад, он ба роҳ мондани қорҳои ҷустуҷӯӣ – тадқиқотӣ ва ниҳоят «ёфтани» дарккуниро тақозо мекунад. Дарк қардан, яъне равшан намудан, ёфтани алоқамандии тарафҳои ашё ва ё ҳодисаест, ки то имрӯз барои шахс номаълум буд. Чунин ғавҷиятро дар қараёни таълим, ки меҳнати фикриро талаб мекунад, ба осони мушоҳида намудан мумкин аст. Масалан, ҳонандагон ҳангоми нақл аз рӯи расм барои баёни мазмуни расм омода набошанд, онҳо роҳи осони ҳалли муаммо дарёфт намуда, бо номбаркунии ашёҳои тасвиршуда қаноатманд мешаванду ҳалос. Албатта, чунин тарзи қорғузорино низ ғавҷияти ақлӣ номидан мумкин аст, лекин он аз кӯдак меҳнати фикриро талаб намекунад. Замони ифшои мазмуни расми тасвирёфта, ғавҷияти ақлии онҳо ба ғавҷияти фикриву муҳокимаронӣ табдил меёбад. Ҳонандагон ба ҳар як ҷузиёти тасвир; ба ҳаракат, қиёфасозӣ, амалиёти одамони тасвиршуда, қойғиравии ашёҳо эътибори ҷиддӣ медиҳанд ва кӯшиши менамоянд, ки алоқамандии байни онҳоро равшан қарда, моҳият ва мазмуни асосии расмро муайян намоянд. Фикронӣ қараёни ғавҷиест, ки ҳамаҷа ҳалли масъалаеро тақозо мекунад ва дар ҳалли он ҷустуҷӯ, ҷавоб ба саволу супориш ва амсоли онҳо таъкид меёбанд. Ҷавоб ба саволу супоришҳо ба як қатор шартҳои ба ҳам марбут алоқаманд аст:

- ба кӯдак бояд ғаҳмонд, ки дар ҳалли масъалаи мазкур ҷӣ ба ӯ равшан асту ҷӣ ноаён, ҷиро бояд ҷустуҷӯӣ ва равшан қунад;

- бояд кӯдак дорои захираи муайяни дониш бошад, ки дар ҳалли масъалаҳои пешгузашташуда аз он истифода қарда тавонад;

- талаба бояд бо маҳорат ва малакаи муайяне мусаллаҳ бошад ва истифодаи онро дар ҳалли масъала таъмин қарда тавонад;

- пайдо қардани шавқу ҳавас, майлу хоҳиш дар ҳалли вазъияти муаммовӣ [9, с. 69].

Маълум аст, ки ҳар як супориш дар шакли савол пешниҳод мешавад ва он талабаро ба фикронӣ водор менамояд. Аз ин рӯ, шаклу мазмуни савол ва фикронии кӯдак муҳим аст. Саволи муаллим ҳар ҷӣ қадар равшану нишонрас бошад, ғавҷияти фикронӣ ва ҷустуҷӯӣ ҳонанда ҳамагон қадар дуруст қараён мегирад, ҳалли он тезтар ба даст омада, супоришҳо дуруст ба иҷро мерасанд. Агар савол ва супоришҳои муаллим ноғаҳмо бошанд, ғавҷияти фикрии кӯдак суст мегардад. Масалан, дар тахта чунин ҷумлаҳо оварда шудаанд: Парвина дар мактаб меҳонад. Ҳоғиз суруд меҳонад. Муаллим талабаро назди тахта меҳонад.

Қалимаҳо барои истифода: таҳсил दौरад, месарояд, даъват мекунад. Агар аз талабагон ҷудо қардани қалимаҳои тақрор талаб қарда шавад, он аз ҳонанда ғавҷияти фикриро талаб намекунад ва онҳо супоришро ба осонӣ иҷро мекунанд. Вақте ки ба талабагон, бо истифодаи қалимаҳои додашуда иваз қардани феълҳои таркиби ҷумла супорида мешавад, дар онҳо ғавҷияти фикриву муҳокима мушоҳида мегардад. Қараёни фикронӣ ҳамагон вақт тез мешавад, агар саволҳо душвору талабагон мутобиқан дониши қоғӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар ҳалли ин ё он супориш кӯдак бояд дорои захираи муайяни дониш бошад ва ҳангоми зарурат онро истифода қарда тавонад. Захираи дониши кӯдак ҳар ҷӣ қадар мукаммалу ҷуқур ва супоришҳо

соддаву тарҳи такрор дошта бошанд, фаъолияти фикрии кӯдак ҳамон қадар суғур мешавад ва баръакс супориш душвору дониш барои ҳалли он кофӣ бошад, ҷараёни фикрронӣ ҳамон қадар суръат мегирад. Фаъолияти фикрронии хонанда фақат дар сурати истифодаи дониши мавҷуда дар ҳалли супоришҳо ба қор мебарояд. Барои он ки фаъолияти фикрии кӯдак дуруст ба роҳ монда шавад, он бояд бо усулҳои самарабахши тақмили ташкили фаъолияти фикрӣ мусаллаҳ бошад. Масалан, дар тахтаи синф калимат «тоҳт, дид, андохт, давид, нигоҳ кард, истод, тез рафт, наззора намуд, бо суръат рафт, мушоҳида намуд» оварда шуд ва ҷунин супориш пешниҳод гардид: Калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздикро ба гурӯҳҳо ҷудо кунед.

Дар иҷрои супориш кӯдак бояд дорои захираи муайяни дониш бошад, калимаҳои ҳаммаъноро аз наздикмаъно фарқ карда тавонад. Фақат дар ҳамин сурат супориш дуруст иҷро мешавад. Агар дар ҷумла истифодаи яке аз феълҳои тавсияшуда пурсида шавад, фаъолияти фикрии кӯдак боз ҳам тезтар мебарояд:

-Бачаҳо, ҳоло шумо бояд нағз хонед, олиму фозил шуда ба воя расед ва ба халқу Ватан хизмат намоед: - (ҳарф зад, нақл кард, пичиррос зад, пурсид, гуфт, ҷавоб дод) – Бобои Мирак.

Хулоса, дар ҷое ки ҳама чиз маълуму равшан аст ва ё баръакс оиди он талаба тасаввуроте надорад, фаъолияти фикрӣ ба миён намеояд. Аз ин рӯ, барои фикрронии талаба аввалан, дониши зарурӣ лозим аст, сониян, саволро тавре бояд гузошт, ки он ба кӯдак фаҳмо бошад ва ӯро ба фикрронӣ водор намояд.

Барои он ки фикрронии дуруст ҷараён гирад, талабагонро бо усулҳои фикрронӣ бояд мусаллаҳ намуд. Ҷараёни фикр шаклҳои гуногун гирифта метавонад. Масалан, калимаҳоро бо ҳам муқоиса намуда, аз ҷиҳати маъно эзоҳ диҳед:

Омад - рафт, нишаст-хест, дид-надид, хандид-гирист, завқид - маънос гашт.

Зимни муқоиса ва муҳокима ҷунин хулосаҳо бароварда мешаванд:

- калимаҳои мазкур амал ва ҳаракати ашӯро ифода карда, феъл мебошад;

- онҳо ба саволҳои ҷӣ қор кард? Ҷӣ шуд? ҷавоб мешаванд;

- ҷуфти калимаҳо маъноҳои ба ҳам зидро ифода мекунанд;

Хулоса, «Калимаҳои мазкур амал ва ҳаракати ашӯро ифода карда, ба саволи ҷӣ қор кард? Ҷӣ шуд? Ҷавоб мешаванд ва феъл мебошанд. Калимаҳои ифодакунандаи маъноҳои ба ҳам муқолиф антоним ном доранд» [4].

Шаклҳои фаъолияти фикрӣ муҳокимаронӣ, ҷамбабасткунии андеша ва хулосабарорӣ буда, қатъи назар аз он, асоси онҳоро таҳлилу таркиб ташкил медиҳад.

Таҳлил – фикран ба қисмҳо ҷудо кардани чизи бутун, муайян намудани тараф, сифату хусусиятҳои он мебошад. Таркиб – фикран якҷоякунии қисмҳо, хусусияту сифатҳои ашӯро дар назар дорад.

Вобаста ба мазмуни супориш ва дараҷаи донишу инкишофи ҳамаҷаҳонаи шахс он дар шакли амалӣ ва ҳам дар шакли ҷамбабасткунии амалҳои фикрӣ зӯҳур меёбад. Шакли амалии таҳлилу таркиб бештар дар синфи 1-2 ҷой дошта, талабагон дар синфи 4 ба таҳлилу таркиби фикрӣ машғул мешаванд.

Чизи дигар дар самаранокии фаъолияти кӯдак бедор намудани шавқу ҳавас, майлу хоҳиш дар иҷрои супориш мебошад. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки ҳангоми бо шавқу ҳавас ба иҷрои супориш даст задан, қори хонанда маҳсулноқ гардида ӯ ба тезӣ ҳаста намешавад. Яке аз шартҳои таъмини самарабахшии таълим дар синфҳои ибтидоӣ то ҳаққи имқон ба муддати дароз ҷалб намудани диққати талаба ба иҷрои супориш мебошад, ки он тавассути ба ваҳҷ овардани хонанда даст медиҳад. Ба ваҳҷ овардан, бедор намудани шавқи хонанда нисбати иҷрои супориш барои ташаккули диққати ӯ қумак мерасонад. Дар ҷое ки талаба шунавандаи фаъол нест, диққати вай ба тезӣ парешон мешавад. Вақте ки вазифаҳои дар назди талаба гузошташуда фаъолияти фикрии вайро метезонанд, ӯ ба иҷрои онҳо бо шавқ ва ихтиёран даст мезанад. Фаъолияти хонанда маҳсулноқ гашта, дар асоси супориши муаллим, ки дар раванди дарс пеш мегузорад, онҳо фаъолияти тадиққотӣ мебаранд, натиҷаҳоро ҷамбабаст намуда, хулосаҳо мебароранд, ва аз кашфиёти бо қумак и муаллим қардаи худ хурсанд ва руҳбаланд мебарданд.

Барои ба мақсад расидан лаҳзаҳои муайяни фаъолият, ки ба он гузориши мақсади возеҳ, баваҷҳорӣ, ҷустуҷӯи роҳу усулҳои беҳтарини қорҳои тадиққотӣ, муҳокима, ҷамбабаст ва

баровардани хулосаҳои илмӣ дохил мешаванд, ногузир аст. «Таркиби ғаёлият аз мақсадгузорӣ, вачҳ, ба нақшагирии қор, воситаи иҷрои ғаёлият, аз натиҷагирӣ ва тафтишу хулосабарориҳо иборат аст» [11, с. 87].

Аз ин ҷост, ки ғаёлияти зимни гуфтори боло таркиб ёфта ғаёлияти бошууруна буда, билохир натиҷаи муфид медиҳад. Ҷаёлияти таълимӣ ин муносибати муайяни муаллимону хонанда бо объекти омӯзиш буда, дар рафти он азхудкунии дониш, маҳорат, малака ва тақмили ҷараёнҳои зеҳнӣ рух медиҳад.

Зумрае аз тадқиқотчиён – психологҳо, алаҳхусус, Элқонин Д.Б. дар атрофи таълиқи ғаёлияти самараноки таълим андешаву пешниҳодоти худро таъкид намудааст, ки ҷолибанд. Ё беҳбудии таълиқи таълимиро дар ҷавобгузори таркибҳои он ва дар ғаёлнокии хонандагону омӯзгор мебинанд. Самаранокии ҷараёни таълимиро дар дабистонҳои имрӯза бидуни ғаёлноқкунии хонандагону омӯзгор мебинанд Самаранокии ҷараёни таълимиро дар дабистонҳои имрӯза бидуни ғаёлноқкунии хонандагон тасаввур кардан имконнопазир аст. Ҷаёлноқкунии хонандагонро метавон шартан ба се қисмат ҷудо кард: ғаёлнокии шахсии хонанда, нақш ва мавқеи муаллим дар ғаёлноқкунии хонандагон, воситаҳои айёний. Омилҳои маъмур бо ҳамдигар марбут буда, яке дигареро пурра мекунад [12, с.109].

Дар тезонидани ғаёлияти таълимӣ кӯдак ғаёлноқкунии шахсии ӯ бисёр муҳим аст ва яке аз омилҳои инкишофи нутқ ва тафаккури онҳо ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки маводи зимни ғаёлнокии шахсӣ азхудшуда дар хотири хонандагон зуд нақш мебандад ва дер меояд.

Дар ғаёлонидани кӯдак нақш ва мавқеи омӯзгор муҳим аст. Зухури ғаёлнокии хонанда, пеш аз ҳама, ба ҳислатҳои шахсии муаллим вобастагӣ дорад.

Педагогӣ машхури рус В.А.Сухомлинский дар хусуси сифати шахсии муаллим чунин овардааст: «Наврасонро ҳеҷ чиз ба монанди одами аз ҷиҳати маънавӣ бой, доно ва дасткушод ба таъҷҷуб ва шавқу ҳавас оварда наметавонад» [6].

Омӯзгор бояд дорои чунин сифатҳо: нафосату мантиқнокии нутқ, рафтору кирдори нақш, хусни муомилаву одоби муошират ва такту маҳорати педагогӣ бошад. Ҳар як ҳаракат, оҳанги гуфтор, тарзи талаффуз, ва ҳатто қиёфаи ӯ ба шогирдонаш набояд бетаъсир монад.

Дарк ва эҳсоси моҳияти маводи таълимӣ зимни дурусту бонамӯзгӣ истифода намудани воситаҳои айёний даст медиҳад. Ҷараёни таълиму тарбия собит мекунад, ки хонандагон ҳинни истифодаи васеи васоити айёний маводи манзургардидаро бошуурунаву мустаҳкам аз худ карда наметавонад. Ин ҷо боз як омил бисёр муҳим – ҳавасмандкунии хонандагон зарур аст.

Муҳаққиқони соҳаи педагогика ва психология ҳавасмандкунии хонандагонро дар баландбардории ваҳчи дохилӣ мебинанд, ки онҳоро бевосита ба иҷрои вазифаҳои дарпешистода водор менамояд. Ваҳч ҷи тавре ки дар боло қайд намудем, ин кӯшишу ғайрат, шавқу завқӣ ботинӣ дар иҷрои ин ё он амал аст. Ваҳчи таълимӣ дар хонандагон бо якҷанд васила амри вучуд мекунад: хоҳиши илмомӯзӣ дар кӯдак, шинос шудан бо далелу мафҳумҳои нав, хоҳиши соҳиб шудан ба ин ё он касбу ҳунар, ғаёл будани хонанда, зимни таъсири муҳит ғаёлонидани хонандагон.

Психолог Л.С.Виготский масъалаи ҳавасмандкунии хонандагонро дар муайянкунии захираи луғавию ашъҳои шиноси онҳо ва зимни он гузориш ба мафҳумҳои ношинос (зоиат наздик) саҳт марбут меонад. Дар азхудкунии дониш ва инкишофи нутқи мурағтаби кӯдакон ташаккул додани қобилияти муҳокимаронӣ низ яке аз омилҳои асосӣ ба шумор меравад [1].

Я.А.Коменский омилҳои ҳавасмандкунии хонандагонро дар истифодаи воситаҳои аёний дида таъкид мекунад, ки асбобҳои аёний диққати хонандагонро муттамарказонида дар дили онҳо ин ё он образро ба вучуд меоварад [3].

К.Д.Ушинский ду василаи ҳавасмандкуниро тавсия менамояд. Яке аз онҳо машқҳои онд, ки шавқӣ хонандагонро бедор мекунад ва дигар таълими аёнист, ки дониши хонандагонро аз муайян ба мафҳум мегузаронад. Ҳавасмандкунии хонандагон дар василаи аввал, ба таври умумӣ гӯем, машқҳои гуногуни дар дарсо истифодашаванда ва фикри хонандагонро бедоркунанда буда, фикри дар майна ҳосилшударо ба забон меоварад. Дар синфҳои ибтидоӣ дуруст ва бонамӯзгӣ истифода кардани асбобҳои аёний ба хонандагон имкон медиҳад, ки ин ё он тасвири ашъҳо мушоҳида намуда, хулосаҳои умумӣ бароранд ва дар заминаи он тафаккур, диққату тасаввуроти худро ривож дода, маводи таълимиро ҳаматарафа аз бар намоёнд [8].

Айёният ба доираи эҳсоси мактаббача таъсир расонида, мушоҳидакорӣ, тафаккур тасаввуроти онҳоро инкишоф медиҳад, ғаёлнокиро ба тартиб оварда, боиси инкишофи ҳавасмандии хонандагон мегардад.

Дар ташаккули хотира ва мустаҳкамшавии он нақши ҳавасмандкунӣ басо қалон аст. Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки маводи бо шавқу ҳавас аз бар шуда нисбат ба маводи дилгиркунанда

3-5 маротиба тезтар ба хотир гирифта мешавад. Равоншиносон мустаҳкамии хотираи кӯдакро бо шавку ҳавас омӯхтани маводи таълимӣ марбут медонанд.

Ниҳоят ҳавасмандкунӣ иродаи кӯдакро мустаҳкам менамояд ва дар онҳо шавқи имломӯзиро мепарварад. Дарси бемазмуну дилгиркунанда талабаро беинтизом мекунад. Гарчанде супоришҳо сабуку дастрас бошад ҳам, онҳо бидуни дилгармӣ машғули кор мешаванд ва баръакс ба кори душвору шавқовар ихтиёран даст мезананд. Муваффақиятҳои ба даст омада онҳоро дар иҷрои супоришҳои нав рӯҳбаланд месозанд.

Маълум аст, ки кӯдак маводи таълимиро нисбат ба калонсолон ба тарзи дигар қабул мекунад ва ба хотир мегирад, зеро алҳол таҷрибаи донишандӯзӣ ва фаъолияти асабии ӯ маҳдуд аст.

Яке аз хусусиятҳои муҳими психикаи хонандагони синни хурди мактабӣ дар он аст, ки чараёни баваҷҳонӣ (ҳаяҷон) кӯдак нисбат ба чараёни манъкунӣ (боздорӣ) бартарии калон дорад. Инро фаъолияти асабии кӯдак собит менамояд. Тез баваҷҳонӣ асабии кӯдак, тамоюли васеъ паҳн шудани ваҳч дар мағзи сар ва сустии чараёни манъкунӣ (боздорӣ), қабули аниқу равшани маълумотро душвор мегардонад. Аз ҳамин сабаб муаллим ҳангоми кор бо хонандагони синни хурди мактабӣ тафовуту зиддиятҳои аҷоибро мушоҳида менамояд. Масалан, гоҳо талаба аз ҳикояи бо обу ранг хонда ва ё нақшуда, тамошои кинофилми аҷоиб тез мутаасир мешавад ва диққати вай ба осонӣ ба он ҷалб мегардад. Аз тарафи дигар, ӯ бо тезӣ диққати худро ба намуди дигари кор равон намуда, ваҳчи пешинаро хомӯш мекунад, ки боиси гум шудани майлу хоҳиш ва сар задани фаромӯшхотирӣ мешавад.

Таълим барои кӯдак меҳнат аст ва диққати талаба ҳамон вақт мустаҳкам мешавад ва қувват мегирад, агар меҳнати ӯ фаъолияти фикрии тезро тақозо намояд.

Хусусияти дигари фаъолияти асабии кӯдак дар он аст, ки таассуроти калимагӣ (системаи сигналии дуюм) бартарӣ дорад, бахусус, ҳангоми аз бар намудани чизи нав ва мушқил, ба монанди азхудкунии мафҳумҳои грамматикӣ, хусусиятҳои маъноии калимаҳо ва ғайра. Аз ин рӯ, дар методикаи таълими ибтидоӣ мустаҳкам намудани баён тавассути намоиши воситаҳои аёни маҳсус таъкид меёбад.

Хусусияти дигари фаъолияти асабии кӯдак дар он зоҳир мешавад, ки талаба гоҳо маводи нолозиму нодаркорро ба осонӣ ба хотир мегирад, ба монанди тамғаи мошинҳои сабукрав, натиҷаи мусобиқаҳои варзишӣ ва амсоли онҳо. Бо баробари ҳамин аксар онҳо қоидаҳои грамматикӣ- имлоии азхудшударо, ки моҳияти он ба талабагон торик аст, дар хотир нигоҳ дошта наметавонанд.

Номукаммалии чараёни кори асаб, пурра тобеъ карда тавонистани он ба мақсадҳои муайян талабагони хурдсолро ба содиркунии хато водор менамояд. Яке аз хусусиятҳои асосии фаъолияти ақлии хонандагони синни хурди мактабӣ, тарҳи амалӣ доштани фаъолияти дарккунӣ-донишандӯзӣ онҳо мебошад. Агар хонандагони синфҳои болоӣ фикран ҷумлаҳоро таҳлил намуда, хусусиятҳои морфологӣ ин ё он ҳиссаи нутқро ҷудо кардаву эзоҳ дода тавонанд, барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ ин кор душвор ва барои он фаъолияти амалӣ лозим аст. Масалан, ба гурӯҳҳо ҷудо кардани калимаҳо аз рӯи маъно иҷрои машқҳои луғавии мантиқӣ ва дигарҳо.

Машқҳои таҳлилу таркиб дар синфҳои ибтидоӣ тарҳи амалӣ доранд. Аз ин рӯ, супоришу маводи таълимиро тадриҷан мураккабтару васеъ намуда, хонандагонро аз фаъолияти амалӣ ба таҳлилу таркиби фикрӣ гузаштан омода намудан зарур аст.

Хулоса, фарқ карда тавонистани фикри якумдараҷаву муҳим аз фикри дуюмдараҷа, муайян намудани алоқамандии онҳо, равон карда тавонистани фаъолият мувофиқи супоришҳои муаллим бояд маҳорати аз як сохтор ба сохтори дигар равон кардани амалро таъмин намояд.

Забони модарӣ дар ҳама қисматҳои худ барои инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон, инкишофи тафаккури мантиқӣ ва образнок, ташаккули ҳусни баён ва ғайра ба муаллим имконияти васеъ фароҳам меоварад. То овони мактабӣ нутқи кӯдак ба дараҷае мерасад, ки дар ифодаи фикр вай ба сохти синтаксисии ҷумлаҳо, таркиби калимаҳо дар ҷумла ва таркиби морфологӣ риоя карда, ба андозае сохти мураккаби ҷумлаҳоро истифода карда метавонад. Аз ин рӯ, дониши томактабии кӯдак омӯзиши забони модариро дар мактаб чанде сабук менамояд. Бо вучуди он, нутқи кӯдак камбудихои зиёде дорад. Пеш аз ҳама, нутқи ӯ тарҳи вазъиятӣ (ситуативӣ) дошта, хоси нутқи диалогӣ мебошад. Барои ифодаи фикр дар синф бояд шароит

фароҳам овард, ба монанди, саволҳо, нақли мазмунӣ расм, суҳбат ва ғайра. Нутқ чунин фаъолияти инсонист, ки дар асоси он истифодаи воҳидҳои забонӣ воқеӣ мегарданд. Маҳз ба туфайли забон фикри мо воқеӣ ва дастраси умум мегардад. Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки асоси психологии нутқро тафаккур ташкил дода, инкишофи тафаккурро бидуни маводи забонӣ тасаввур кардан мумкин нест. Аз ин рӯ, барои инкишофи нутқ ва тафаккур чунин шартҳо ногузиранд:

- ба миён овардани зарурати нутқ. Муаллимро зарур аст, ки дар синф вазъиятеро зоҳир намояд, ки дар кӯдакон майлу хоҳиши суҳанронӣ ё навиштан пайдо шавад;

- фароҳам овардани маводи нутқ – дар бораи чӣ бояд суҳан ронд?

- ҳар қадар маводҳои манзур намудаи омӯзгор пурраву ҷолиб ва ба муҳити созгори нутқ тавҷам бошад, ҷараёни инкишофи нутқ ва тафаккур ҳамон қадар тез ва нутқи талаба суфтаю мазмуннок мегардад;

- мусаллаҳ намудани хонандагон бо воситаҳои забонӣ. Яъне ба вучудории муҳити нутқ, манзур намудани намунаҳо ва машқҳои тарҳи инкишофи нутқдошта.

Муҳаққиқон Л.А.Головей ва Е.Ф.Рибалко дуруст қайд менамоянд, ки «...инкишофи нутқ маҳз он аст, ки тавассути нутқ ба мағзи сари кӯдак дар шакли мафҳумҳо даровардани забон мебошад» [10, с.317]. Калима шакли мавҷудияти мафҳум мебошад. Калима ба воситаи овозҳо мафҳумро ифода менамояд. Он инъикоси ашёҳои ҳақиқати воқеӣ – категорияи фикр мебошад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои инкишофи ақлии хонандагон, ташаккули мафҳумҳо-воҳиди асосии нутқ - тафаккур мебошад. «Аз бар намудани забон - захираи луғат ва системаи грамматикӣ, – мегӯяд М.Р.Лвов, -...барои афкор, барои инкишофи нутқ, ... аз бар намудани боигарии забон... замина тайёр намуда, барои инкишофи амалиётҳои фикрӣ таъсири мусбӣ мерасонад» [5].

Аз гуфтаҳои болоӣ бармеояд, ки нутқ бо тафаккур алоқаманд буда, дар асоси он инкишоф меёбад ва дар навбати худ барои ташаккули тафаккур имконият фароҳам оварда, онро тақомул ва сайқал медиҳад. Нутқи кӯдак, махсусан, дар овони мактабхонӣ тез инкишоф меёбад, зеро мактаб ва ҷараёни дарс барои кӯдакон муҳити зарурати нутқро ба миён меорад.

Ҳамин тавр, таълими ҳар як ҳиссаи нутқ, омӯзиши хусусиятҳои морфологиву маъноии онҳо, калимасозӣ, аз як тараф, захираи луғавии хонандагонро бой ва нутқи онҳоро суфтаву раван созад, аз тарафи дигар, тафаккури онҳоро инкишоф медиҳад. Таҳлили таркиби калима, гирд овардани калимаҳои ҳамреша, бо ёрии пешванду пасвандҳо сохтани калима, мушоҳидаи тобишҳои маъноии калимаҳо ва истифодаи онҳо дар машқҳои ибораву ҷумласозӣ ва инкишофи нутқи даҳониву хаттӣ муҳиманд. Таълими хусусиятҳои маъноии калимаҳо, ифодаҳои образноки забон, ибораҳои устувор назди хонандагон олами зебо ва рангини забонро кушода, нисбати омӯзиши он шавқу ҳаваси бачагонро бедор мекунад, боиси инкишофи нутқ ва тафаккури хонандагон мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Выготский, Л.С. Возрастная и педагогическая психология/Л.С.Выготский - М.: МГУ, 1992. - 265 с.
2. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения / Я.А.Коменский-М., 1955. - 300 с.
3. Лутфуллоев,М.Педагогикаи миллии халқи тоҷик/М.Лутфуллоев.–Душанбе: Ирфон, 2015. - 660 с.
4. Львов, М.Р. Речь младших школьников и пути её развития. /М.Р.Львов- М: Просвещение, 1987.- 295с.
5. Сухомлинский, В.А. Рождение гражданина/В.А.Сухомлинский - М: Посвещение, 1981.-237с.
6. Столяренко,Л.Д.Основы психологии/Л.Д.Столяренко.-Ростов н/Д: Феникс, 1999. - 736 с.
7. Ушинский, К. Д. Собрание сочинений: в 10 т./К.Д.Ушинский; редкол.:А.М.Еголин,Е. Н. Медынский, В. Я. Струминский. М.; Л.: Акад. пед. наук РСФСР, 1948. – Т. 4. – 679 с
8. Пиаже, Ж. Психология интеллекта /Ж.Пиаже -СПБ.: Питер, 2003. – 192 с.
9. Практикум по возрастной психологии [Текст] / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь, 2002. – 694 с.
- 11.Шарифзода, Ф. Забони модарии синфи 2. / Ф.Шарифзода, М.Лутфуллозода, Б.Ганиева, С.Куйбекова. - Душанбе: Ирфон.-2014.-356с.
- 12.Эльконин, Д.Б. Детская психология. 4-е издание, стереотипное/Д.Б.Эльконин.-Москва: Академия. -2007. - 312с.

REFERENCES:

1. Vygotsky L.S. Age and educational psychology. /L.S.Vygotsky - M.: Moscow State University, 1992. - 265 p.
2. Komensky Ya.A. Selected pedagogical works / Ya.A. Komensky-M., 1955. - 300 p.
3. Lutfulloev M. National pedagogy of the Tajik people / M. Lutfulloev [Text]. - Dushanbe: Irfan, 2015. - 660 p.
4. Lvov M.R. Speech of younger students and the ways of its development. /M.R.Lvov- M: Education, 1987.- 295 p.
5. Sukhomlinsky V.A. Birth of a citizen. /V.A. Sukhomlinsky - M: Dedication, 1981.-237 p.
6. Stolyarenko LD Fundamentals of Psychology [Text] / LD Stolyarenko. -Rostov n / D: Phoenix, 1999. - 736 p.
7. Ushinsky, KD Collected Works: in 10 volumes / KD Ushinsky; editorial board: AM Egolin, EN Medynsky, V. Ya. Struminsky. M.; L.:Academy of ped. sciences of the RSFSR,1948. - T. 4. - 679 p.
8. Piaget J. Psychology of intelligence. /J.Piaget -SPb .: Piter, 2003. - 192 p.
9. Practical training in age psychology [Text] / edited by L. A. Golovei, E. F. Rybalko. - St. Petersburg: Rech, 2002. - 694 p.
10. Sharifzoda F. Zaboni modarii sinfi 2. / F.Sharifzoda, M.Lutfullozoda, B.Ganieva, S.Kuibekova. - Dushanbe: Irfon.-2014.-356 p.
11. Elkonin D.B. Child psychology. 4th edition, stereotypical. / D.B. Elkonin., Moscow: Academy. - 2007. - 312 p.